

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2016/3

yıl: 7 cilt: VII sayı: 15

Arap Gramerinde İ'râbta Mahalli Olmayan Cümleler*

Şahin ŞİMŞEK**

Özet

Nahiv ilmi, kelimelerin birbirlerinden etkilenmesiyle ortaya çıkan durumdan yani cümleden bahseden bir ilimdir. Bu nedenle nahiv ilmi açısından mananın bütünlüğü için cümlenin ibare içerisindeki durumu, en az müfret kelimenin cümle içerisindeki durumu kadar önemlidir. Cümleler müfretle te'vil edilip edilmeme, yani başka bir cümlenin unsuru olup olmama açısından ikiye ayrılırlar. Başka bir cümlenin unsuru olmayan cümlelere irâbta mahalli olmayan cümleler denir. Cümlenin irâbına ilgi duyan ve bu konuyu geniş bir şekilde ele alan ilk nahiv âlimi İbn Hişâm olmuştur. İbn Hişâm irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısının yedi olduğunu söylemiştir. Bu konuda farklı düşünen âlimler olmuştusa da genel kabul gören görüş İbn Hişâm'ın görüşü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gramer, irâb, cümle, mahal.

Centences Having No Locus in İ'râb in Arabic Grammar

Abstract

Syntax (nahiv) is a branch of science which deals with sentence; that is, a case existing due to the interaction of words. Therefore, the case of sentence in the expression is at least as important as the case of singular word in a sentence for the unity of meaning in terms of syntax. Sentences are divided into two in terms of being whether to be interpreted to be singular; namely, to be a part of another sentence or not. The sentences which are not an element of other sentences are defined as sentences having no İ'râbta locus. Ibn Hisam was the first syntax scholar to have an interest in irâb of the sentence and to handle the issue broadly. Ibn Hisam said that the number of sentences not having any locus in irâb is seven. Although there have been some scholars thinking differently, the widely accepted idea has been of Ibn Hisam.

Key words: Grammar, irâb, sentence, locus.

*

** Okt., Batman Ü., İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri A. B. D.
sahinsimsek21@gmail.com

Giriş

Klasik nahiv kitaplarını incelediğimizde nahiv âlimlerinin tüm çabalarını kelime ve âmil-mamûl ilişkisine yoğunlaştırdıklarını, cümleyi ve cümlelerin irâbını ikinci plana ittiklerini görmekteyiz. Öte yandan nahivcilerin nahiv ilminden bahsederken, nahvin, cümleden bağımsız müfret kelimeler için söz konusu olamayacağı, zira irâbın, kelimelerin birbirlerinden etkilenmesiyle ortaya çıkan bir şey olduğunu söyledikleri görülmektedir. Bu ayrıntı ister istemez insanın dikkatini çekmektedir. Yani cümle olmadan nahiv ilminden bahsetmek mümkün olmazken, nahivciler neden cümleyi ihmal etmişler?

Klasik nahiv kitapları genel olarak kelime ile başlar, sonra da kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır. Ondan sonra da kelimenin türü ve aldığı irâb göz önünde bulundurularak kitap bölümlere ayrılır. Örneğin, mübtedâ, haber ve fâil, kitabın isim bölümünün merfûat kısmında ele alınır.¹ Zira bu kelimelerin hepsi hem isim hem de merfûdurlar. Bunun dışında nahiv âlimlerinin kelime ve irâbına ilgileri o kadar artmış ki tek bir harfe dair kitap yazdıkları olmuştur.²

Ancak nahivciler bir harf için bile kitaplar yazarken, cümleden ya dağınık hâlde bahsetmişler ya da müfret bir kelime veya belli bir irâb çeşidi söz konusu olduğu zaman değinmişlerdir. Örneğin, ism-i mevsûllerden bahsederken, ism-i mevsûllerden sonra gelen zarf veya câr-mecrûrun fiile taalluk etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü ism-i mevsûlun sırası, cümle olmak zorundadır. Yani mevsûlun hatırı için sıra cümlesinden bahsedilmiştir. Aynı şekilde hâl cümlesine nasb vesilesiyle, haber cümlesine de ref vesilesiyle değinmişlerdir.

Nahivcilerin bu tutumu İbn Hişâm'a (ö.761 h.) kadar devam etmiştir. Ancak

1 Örn. Zemahşerî'nin *el-Mufassal* ile İbn Hacib'in *el-Kâfiye* adlı eserleri bu tarzda telif edilen eserlerdendir.

2 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, İbn Fâris ve Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin *Kitâbü'l-lâmât* adıyla yazdıkları eserler bu duruma örnek olarak verilebilir.

İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde cümle konusuna önemli bir bölüm ayırmış ve böylece kendisinden sonra gelen nahivcilerin dikkatlerini kısmen de olsa bu bakır alana çevirmeyi başarmıştır. Fakat nahivciler, İbn Hişâm'ın attığı bu temel üzerine binâ yapmak yerine onu taklit etmişlerdir. Örneğin es-Süyûtî, (ö.910 h.) İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb*'de cümleye dair söylediklerini aynen alıp *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde zikretmiştir.

Nahivcilerin bu tutumu son dönemlerde eleştiri konusu olmuştur. Bazı modern dilciler, nahivcilerin şekille ilgilenerek ibarenin mana bütünlüğünü ihmal ettiklerini söylemişlerdir.³

Klasik dönemde nahiv kitaplarında her ne kadar cümleye yeteri kadar yer verilmemişse de ve bu yüzden nahivciler eleştirilmiş olsalar da, *İrâbu'l-Kur'ân* türü eserlerde Kur'an-ı Kerim'deki cümleler tahlil edilmiş ve irâblarından bahsedilmiştir. Bu durum cümlelerin dilde ne kadar önemli bir yer işgal ettiğinin bir göstergesidir. Yani teorik nahivde cümle hak ettiğini bulamamış ama iş pratiğe gelince de cümleye değinilmeden nahiv uygulanamamıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle cümle ve irâb kavramları hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

1. Cümle

(الجملة) “جَمَلَ” kök harflerinden türetilen bir kelimedir. Sözlükte, “toplamak, bir araya getirmek, yağın erimesi, akıcı olmak, güzel olmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Nahiv terimi olarak baktığımızda nahivcilerin cümleyi farklı şekilde tarif ettiklerini görmekteyiz.⁵ Biz de bu tarifleri göz önünde bulundurarak cümleyi, “en az iki kelimedenden oluşan ve tam bir yargı bildiren bütündür” şeklinde tarif edebiliriz.

2. İrâb

İrâb (الأعراب) أَعْرَبَ fiilinin mastarıdır ve sözlükte, “açık, net ve dil kurallarına uygun bir şekilde konuşmak.”⁶ demektir. “أَعْرَبَ فَلَانَ عَمَّا فِي تَفْسِيهِ” *Falanca içindekini açıkladı*” şeklinde kullanımı vardır.

Terim anlamına gelince nahivciler irâbı üç farklı anlamda kullanmışlardır:

1. Nahvin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. İlk dönemlerden itibaren irâbın nahiv anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin ez-Zeccâcî (ö. 337 h.) bu

3 İbrâhim Mustafa, *İhyâu'n-Nahv* adlı eserinde nahivcileri uzunca eleştirmiştir. Geniş bilgi için bkz. *İhyâu'n-Nahv*, Kahire: 1992, s.26-36.

4 Ebû'l-Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: 1997, IV, 364-365; Mecdüddin Muhammed b. Yakûb Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhit*, Beyrut: 2011, s.236-237.

5 Nahivcilerin cümleyi farklı şekilde tarif etmelerinin sebeplerine baktığımızda bu ihtilafın daha çok cümle ve kelâm (الكلام) arasındaki farktan kaynaklandığını görmekteyiz. İbn Mâlik öncesi nahivcilerin çoğu kelâm ve cümleyi aynı manada kullanıp aralarında bir fark görmezken, İbn Mâlik ve sonraki nahivcilerin çoğu kelâm ve cümlelerin birbirinden farklı olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddin İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, Beyrut: 1999, II, 5; Muhammed İbn Malik, *Elfiyye*, beyit no. 8.

6 Firûzâbâdî, *Kâmûs*, s.852.

konuda şunları söylemektedir: “*Nahiv irâb diye, irâb da nahiv diye isimlendirilir. Zira her ikisinin amacı aynı ilmin tahsilidir.*”⁷ Harîrî (ö. 576 h.) *Mulhatu'l-irâb* adlı eserinde, İbn Mu'tî ise *el-Fusûlu'l-hamsûn* adlı eserinde irâbı nahiv ile eş anlamlı olarak kullanmışlardır.⁸

2. Sözü, nahiv kurallarına göre tahlil etme anlamında kullanılmıştır. İrâb kavramının bu anlamda kullanılması *İrâbu'l-Kur'ân* türü eserlerde olmuştur. İrâbı bu anlamda kullanan ilk kişinin ise Ferrâ (ö. 207 h.) olduğu söylenmektedir.⁹

3. İrâb, binânın (mebnilik, sonu değişmeyen kelimeler) karşıtı yani mureb kelimelerin sonunda meydana gelen değişiklikler anlamında kullanılmıştır. İrâb en yaygın olarak bu anlamda kullanılmıştır. Bu anlamda nahiv âlimleri tarafından irâbın birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar arasındaki farklılık genel olarak, tanımında kullanılan sözcüklerden kaynaklanmaktadır. Aşağıda da görüleceği üzere, irâb tanımları muhteva açısından birbirlerine benzemektedir. Örneğin İbn Uşfûr (ö. 669 h.)'un irâb tanımını, “*bir amilden dolayı kelime sonunun, lafzen ya da takdir yönüyle değişmesidir*”¹⁰ şeklinde özetlemek mümkün iken, İbn Hişam (ö. 761 h.) irâbı, “*mütemekkin ismin ya da [tekit ya da nisvet nun'u bitişmemiş] muzâri fiilin sonunda, amilden kaynaklanan zahir ya da mukadder bir etkidir*”¹¹ şeklinde tanımlamaktadır. Günümüzde yapılan irâb tanımları da bunlardan farklı değildir. Örneğin Abbâs Hasan, irâb için “*kendisinden önce gelen amillerin değişmesiyle lafzın sonundaki alâmetin değişmesi ve amilin gerektirdiği şeydir*”¹² derken, Mustafa el-Galâyîni de şunu söyler: “*İrâb, amilin, kelime sonunda ortaya koyduğu etkidir. Böylece, söz konusu amilin gerektirdiği şeye göre kelimenin sonu merfu, mansub, mecrur ya da meczum olur.*”¹³

Cümlelerin irâbına gelince, bundan maksat, cümlelerin ibare veya cümle içindeki konumunu belirlemek ve cümlelerin kendisinden önceki ve sonraki kelimelerle alakasını ortaya koymaktır.¹⁴ Bu durumda eğer cümle bir müfredin yerine geçmişse onun anlamına delâlet eder ve onun irâbını alır, eğer bir müfredin yerine geçmemişse kendi içinde anlamını ifade eder ve başka bir irâb almaz.

İsim olsun muzâri fiil olsun irâbta asıl olan müfrede ait olmasıdır. Çünkü irâb alâmetleri müfret kelimelerin sonunda açık bir şekilde görülür veya takdir edilebilir. Cümlede ise böyle bir şey söz konusu değildir. Yani cümlelerin sonunda bütün

7 Ebu'l-Kâsım Abdurrahman ez-Zeccâci, *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv*, Beyrut: 1979, s.91.

8 es-Seyyid Ali Hasan Matar, *el-İrâb fi Istilâhi'n-Nuhât*, s.257-260, <http://rafed.net/turathona/32-33/32-5.html> (Erişim tarihi: 21/10/2016).

9 Matar, *el-İrâb*, s.257-260, <http://rafed.net/turathona/32-33/32-5.html> (Erişim tarihi: 21/10/2016).

10 Abdulkadir b. Abdurrahman es-Sa'dî, “Ehdâfu'l-irâb ve Sılatuhu bi'l-'Ulûmiş-Şer'iyye ve'l-Arabiyye”, *Mecelle-tu Câmiati Ummi'l-Kurâ li Ulûmiş-Şeria ve'l-Luğa'l-Arabiyye*, sayı: 24, c. 15, s.565.

11 Ebû Muhammed Abdullah Cemaleddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişam el-Ensârî, *Şerhu Şuzûri'z-Zehab fi Marifeti Kelâmi'l-Arab*, Kahire: 2004, s.58.

12 Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Mısır: 1986, I, 74.

13 Mustafa el-Galâyîni, *Cami'ü'd-Durûsi'l-Arabiyye*, Beyrut: 2012, s.22.

14 Fahrreddin Kabâve, *İrâbu'l-Cumel ve Eşbâhi'l-Cumel*, Halep: 1989, s.35.

cümleye ait bir hareke bulunmamaktadır. Fakat cümlelerin müfretle te'vîl edilmesi mümkünse bu durumda müfretin mahallî olarak harekesini alabilir.¹⁵ Örneğin, *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ* “*Muhakkak Allah (c.c.) çokça tevbe edenleri sever.*”¹⁶ Âyette geçen “*إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ*” cümlesi mahallen merfu *نَّ* nin haberidir. Bu cümlelerin takdiri *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ* şeklindedir. Görüldüğü gibi burada cümle, müfret olarak te'vîl edilebildiği için irâba konu olmuştur.

Müfret olarak takdir edilebilen cümleler, mastar, müştak isim (ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe) ya da muzâri fiil olarak takdir edilir.¹⁷

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi cümleler, müfret ile te'vîl edilip edilmeme açısından iki kısma ayrılır. Müfret ile te'vîl edilen cümlelere irâbta mahalli olan cümleler, müfretle te'vîl edilmeyen cümlelere de irâbta mahalli olmayan cümleler denilmektedir.

3. İrâbta Mahalli Olmayan Cümlelerin Tespiti

Daha önce de bahsettiğimiz gibi cümlede asıl olan irâbta mahallinin olmasıdır. İrâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısına gelince, bu konuda nahivcilerin belli bir sayı üzerinde ittifak etmediklerini görmekteyiz. Klasik nahivcilerden cümle konusuna genişçe yer veren ve bu konuda öncü sayılan İbn Hişâm, irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısının yedi olduğunu söylemiştir.¹⁸ İbn Hişâm'a göre irâbta mahalli olmayan cümleler şunlardır: 1) İbtidâiyye/isti'nâfiyye, 2) İtirâziyye, 3) Tefsîriyye (açıklayıcı), 4) Kasemin cevabında gelen cümle, 5) Cezm etmeyen şart edâtının cevap cümlesi ya da cezm eden edâtın cevabı olup başında *fâ* ve *izâ*'nın bulunmadığı cevap cümlesi, 6) Sıla cümlesi, 7) İrâbta mahalli olmayan bir cümleye tâbi olan cümle.¹⁹

Ebû Hayyân (ö. 745 h.) ise irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısını on ikiye kadar çıkarmıştır.²⁰ Son dönem dilcilerinden Fahreddin Kabâve'ye göre de irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısı ondur.²¹ 1) İbtidâiyye cümlesi, 2) İsti'nâfiyye cümlesi, 3) İtirâziyye (ara) cümlesi, 4) Kasemin cevabında gelen cümle, 5) Sıla cümlesi, 6) İrâbta mahalli olmayan bir cümleye tâbi olan cümle, 7) Tefsîriyye cümlesi, 8) Zarf anlamı içermeyen bir şartın cevabında gelen cümle, 8) Cezm etmeyen şartın cevabında gelen cümle 10) Cezm eden edâtın cevabı olduğu hâlde başında *fâ* ve *izâ*'nın bulunmadığı cevap cümlesi.²²

15 Kabâve, *İrâb*, s.33.

16 el-Bakara, 2/222.

17 Kabâve, *İrâb*, s.135; Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Sivas: 2006, s.116-117.

18 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 14. el-Lubedi'ye göre de irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısı yedidir. Bkz. Muhammed Semîr Necib el-Lubedi, *Mu'cemu'l-Mustalahati'n-Nahviyye ve's-Sarfîyye*, Beyrut: 1985, s.54.

19 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 14.

20 Celâleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, Beyrut: 2011, II, 17-18.

21 Kabâve, *İrâb*, s.36.

22 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 14.

Aslında Fahreddin Kabâve'nin fazladan zikrettiği üç cümlelerin İbn Hişâm'ın tasnifinde var olduğunu görmekteyiz. Kabâve, bazı cümleleri alt başlıklara ayırarak sayıyı ona çıkarmıştır. İbn Hişâm ibtidâiyye ve isti'nâfiyye cümlelerini bir sayarken Fahreddin Kabâve bunları iki ayrı cümle olarak kabul etmiştir. Fahreddin Kabâve'ye göre ibtidaiyye cümlesi, kelâmın kendisiyle başladığı ve mana açısından başka bir cümleyle alakası bulunmayan cümledir. *العلم نور* gibi. İsti'nafiyye cümlesi ise kelâmın ortasında gelen fakat irâb açısından kendisinden öncesi ile bir bağlantısı bulunmayan cümledir. Örneğin, *مات فلان رحمه الله*. Ona göre *رحمه الله* cümlesi ibtidaiyye değil, isti'nâfiyye cümlesidir. Yine İbn Hişâm şartın cevabında gelen cümleleri bir madde altında sayarken Fahreddin Kabâve şartın cevabında gelen cümleleri üç kısma ayırmıştır. Bizim kanaatimiz de irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısının yedi olduğu yönündedir. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, Fahreddin Kabâve'nin ayrı başlıklar altında zikrettiği cümlelerin, aslında ayrı cümleler olmadığı anlaşılmaktadır. Biz de irâbta mahalli olmayan cümleleri yedi madde hâlinde zikredeceğiz.

3. 1. İbtidâiyye (Başlangıç) Cümlesi

Nahivciler ibtidâiyye cümlesini, “sözün kendisiyle başladığı cümledir.” şeklinde tanımlamaktadırlar.²³ Aynı zamanda kendisinden önceki sözle lafzen bağlantısı bulunmayan cümleler de ibtidâiyye cümlesinin kapsamına girmektedir.²⁴ İbtidâiyye cümlesine, isti'nâfiyye cümlesi de denilmektedir. İbn Hişâm isti'nâfiyye denmesinin daha doğru olduğunu söylemiştir.²⁵ Zira mübtedâ ile başlayan cümlede de ibtidâiyye cümlesi denilmektedir. Dolayısıyla ikisinin birbirinden ayrılması için irâbta mahalli olmayan (kendisi ile sözün başladığı) cümleyle isti'nâfiyye cümlesi demek daha doğru olur.

İbtidâiyye cümlesine *زيد قائم لعل المسافر قادم. أمسى أخوك شاباً. سيهطل المطر.* cümleleri ile *De ki size ondan (Zilkarneyn) bir anı okuyacağım. Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık.*²⁶ âyeti örnek olarak verilebilir. Âyette, birincisi, kendisi ile kelâmın başladığı *“فَلْ سَأَلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا”* cümlesi, ikincisi ise lafzen kendisinden önceki cümleyle bağlantılı bulunmayan *“إِنَّا مَكْتَابُهُ فِي الْأَرْضِ”* cümlesi olmak üzere, iki ibtidâiyye cümlesi bulunmaktadır.

Belâgatçılar ise isti'nâfiyye cümlesini, “varsayılan bir sorunun cevabı olarak gelen cümle” şeklinde tarif ederler.²⁷ Örneğin, *هل أتاك حديث صئيف إبراهيم المكرميين إذ دخلوا*

23 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 14; es-Süyüti, *el-Eşbâh*, II, 16; Kabâve, *İrâb*, s.37.

24 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 14; es-Süyüti, *el-Eşbâh*, II, 16; Kabâve, *İrâb*, s.37; Fâdil Sâlih es-Sâmîrrâi, *el-Cumletu'l-Arabîyyetu Te'lîfuha ve Aksâmuha*, Ammân: 2007, s.187; el-Lubedî, *Mu'cem*, s.14-15.

25 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 14; Muhammed İbrâhîm Ubâde, *Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahvi ve's- Sarfi ve'l-Sarûdi ve'l-Kâfiye*, Kahire: 2011, s.83.

26 Kehf, 18/83-84.

27 Buna, önceki cümlede meydana gelen kapallığı giderdiği için, isti'nâf-i beyânî denilir. Mukadder bir soruya karşılık gelmeyen isti'nâfi nahviyye cümlesine de isti'nâf-i nahvî denilir. Geniş bilgi için bkz. Eymen eş-Şevâ, *el-Câmi' li İrâbi Cumeli'l-Kur'an*, Dimaşk/Beyrut: 2000), s.41.

عليه فَمَأَلُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ” (Ey Muhammed) İbrâhîm’in ağırlanan misafirlerinin haberleri sana geldi mi? Hani onlar İbrâhîm’in yanına varmışlar ve “selam sana” demişlerdi, O da size de selam olsun siz tanınmayan kimselersiniz demişti.”²⁸ Burada “فَمَأَلُوا سَلَامًا قَوْمٌ مُنْكَرُونَ” cümlesi, varsayılan bir soruya cevap olarak gelmiştir. Yani birinci cümlede meleklerin İbrâhîm (a.s)’e selam verdikleri anlatılınca, “acaba İbrâhîm (a.s) onlara ne cevap verdi” diye bir soru akla gelir ki, yüce Allah da İbrâhîm’in de onlara selam verdiğini haber vermektedir. Belâgatçılar, bu cümlelenin önceki cümleye atıf harfi ile atfedilmemesini, bu cümlelenin varsayılan bir sorunun cevabı olarak geldiğine delil olarak getirmektedirler.²⁹

İsti’nâfiyye cümlesi her zaman ibarenin zahirinden ve cümledeki bağlaçlardan kolayca anlaşılabilir. Bu yüzden mananın da dikkate alınması gerekir. Aksi takdirde isti’nâfiyye olan bir cümle, hâl, sıfat vb. cümlelerle karıştırılıp yanlış bir neticeye varılabilir. Örneğin: *وَحَفِظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى* “Onu itaatten çıkan her şeytandan koruduk. Onlar yüce topluluğu dinleyemezler.”³⁰ ayetinde “لَا يَسْمَعُونَ” cümlesine bakıldığında -sıfatlanmış nekreden sonra geldiği için- “كُلِّ شَيْطَانٍ” kelimesine sıfat veya hâl gibi görünüyor. Ancak her iki takdirde de mana doğru olmuyor. Çünkü “duymayan şeytandan korumanın” anlaşılır bir anlamı yoktur. Aynı şekilde bu cümle varsayılan bir soruya da cevap olamaz. Zira bu durumda varsayılan soru şöyle olacaktır: “Neden şeytanlardan korundu?” Cevap ise, “onlar işitemezler” şeklinde oluyor ki bunun da yanlışlığı ortadadır.³¹

Daha önce de bahsettiğimiz gibi İbtidâiyye cümlesi iki kısma ayrılır: Birincisi sözün kendisiyle başladığı cümledir. İkincisi ise sözün ortasında gelip öncesiyle lafzen bağlantısı bulunmayan cümledir. Bazen ikinci kısım ibtidâiyye cümlesinin başında isti’nâf harfleri gelebilir.³² Bu harfler: “ف.”, “و.”, “نم.”, “حتى” (ibtidâiyye) “و.”, “نم.”, “ف.” (munkatia) “بُل” (או” ve “بُل” anlamına gelen) “او” dir. Aslında atıf için kullanılan bu harfler, isti’nâfiyye cümlesinin başında geldiklerinde atıf harfleri olarak değil, isti’nâf harfleri olarak kabul edilirler. Bazen de nidâ ve istifhâmın cevabında gelen cümleler de isti’nâfiyye olabilir. “نم.” ile birlikte kullanılan ibtidâiyye cümlesine şu âyeti örnek olarak verebiliriz:

“De ki: yeryüzünde dolaşın da Allah’ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın. Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır.”³³ Bu âyette “نم.” den sonra gelen “اللَّهُ” cümlesi ibtidâiyye cümlesidir. Çünkü “sonraki yaratma” şu anda

28 ez-Zâriyât, 51/24-25.

29 Cemil Ahmed Zafer, *en-Nahvu’l-Kur’aniyyu Kavâidu ve Şevâhidu*, Mekke: 1998, s.510.

30 es-Sâffât, 37/7-8.

31 İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, II, 15; Mustafa Muhammed ed-Dusûki, *Hâşiyetu’d-Dusûki alâ Metni Muğni’l-Lebîb*, t.y., II, 54-55; Muhammed b. Mustafa Şeyhzâde, *Şerhu Kavâidil-İrâb*, Beyrut: 1997, II, 38; Kabâve, , *İrâb*, s.41; eş-Şevâ, *el-Câmi’*, s. 391; el-Lubedî, *Mu’cem*, s.14-15.

32 Kabâve, *İrâb*, s.38-39.

33 el-Ankebût, 29/20.

gerçekleşmemiştir ki Allah (c.c.) “bakın” şeklinde buyursun. Dolayısıyla Allah (c.c.) bakmayı emrettiği yaratma ilk yaratmadır.³⁴

3. 2. İtirâziyye Cümlesi

İtirâziyye cümlesi, “ifadeyi takviye etmek, mana olarak güçlendirmek ve güzelleştirmek için iki cümle veya birbirine bağlı iki kelime arasında gelen cümledir.”³⁵ İtirâziyye cümlesi lafzen iki cüz’ü arasında geldiği cümleyle bağlantısı bulunmasa bile, mana açısından onunla bağlantılıdır. Fakat kelâmdan çıkartıldığı zaman cümlelerin anlamında herhangi bir bozukluk meydana gelmez.³⁶

Tanımdan da anlaşıldığı gibi itirâziyye cümlesinin getiriliş gayeleri vardır. Bu gayelerden biri de te’kittir. Örneğin,

أردت عراراً بالهَوَانِ وَمَنْ يُرِدْ
عِرَاراً -لَعْمُرِي- بِالْهَوَانِ فَقَدْ ظَلَمَ

“İrâr’ın zelil olmasını istedin. -ömrüme yemin olsun ki- kim İrâr için zillet isterse, o zalim olmuştur.”³⁷ Bu şiirde kase m cümlesi “لَعْمُرِي” te’kit için getirilmiştir. İfadeyi güzelleştirmek için gelen cümle ye de şu şiir örnek olarak verilebilir:

سَسَيْمُتُ تَكَالَيْفَ الْحَيَاةِ وَمَنْ يَعِشْ
تَمَائِينَ حَوْلًا -لَا أبا لك- يَسْتَسِيمِ

“Hayatın zorluklarından bıktım. Zaten seksen yıl yaşayan kişi bıkar.”³⁸ Bu şiirde “لَا أبا لك” cümlesi te’kit veya açıklama için değil ifadeyi güzelleştirmek için gelmiştir.

İtirâziyye cümlesi birçok yerde gelir.³⁹ Bu yerler şöyle sıralanabilir:

1. Fiil ile fâil, fiil ile mefûl, mübtedâ ile haber, aslı mübtedâ ve haber olan iki unsur, şart ile cevabı, kase m ile cevabı, mevsûl ile sıla, mevsûf ile sıfat, nâsîh harf ile medhûlü, car ile mecrûrû, harf ile te’kîdi, tenfis harfleri⁴⁰ ile fiil, “فَدُ” ile fiil, nefiy harfî ile nefy ettiği fiil, aralarında sebebiyet, tefsîr ve beyân ilişkisi bulunan iki bağımsız cümle arasında gelir. Örneğin,

سَنَجَاكَ -أَظُنُّ- رُغْعَ الظَّاعِنِينَ
وَلَمْ تَعْبَأْ بِعَزْلِ الْعَازِلِينَ

34 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 19; Şeyhzâde, *Şerhu Kavâid*, II, 40-41.

35 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 19; es-Süyûtî, *el-Eşbâh*, II, 16; Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, Dımaşk/Beyrut: 1996, II, 80; Mustafa el-Galâyîni, *Câmi'uid-durûsü'l-Arabiyye*, Beyrut: 1968, s.717; Kabâve, *İrâb*, s.67; el-Lubedî, *Mu'cem*, s.151; Ubâde, *Mu'cem*, s.87.

36 Bu durum her zaman böyle değildir. Bazen bir cümle itirâziyye olmasına rağmen, cümleden atılması caiz olmaz. Örneğin, *وَاللّٰهُ -إِنْ فَعَلَ ذَالِكَ- لَا يُوَفِّعُنِي بِهٖ* “Vallahi-Eğer bunu yaparsa- onu cezalandıracağım.” Görüldüğü üzere burada şart cümlesi her ne kadar itirâziyye olsa bile, cümleden atılması durumunda cümle nın anlamı bozulacaktır. Çünkü buradaki şart cümlesi cümle nın söyleniş sebebidir, onun aslıdır. Bkz. es-Samirrâi, *el-Cumle*, s.189.

37 Şiir için bkz. Kabâve, *İrâb*, s.67.

38 Şiir için bkz. *Divânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ (Şerh Ali Hasan Fâûr)*, Beyrut: 1988, s.110.

39 Cumhura göre birden fazla itirâziyye cümlesinin peş peşe gelmesi caizdir. Bu durum yukarıdaki örneklerde de açıkça görülmektedir. Fakat Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), birden fazla itirâziyye cümlesinin peş peşe gelmesinin caiz olmadığını söylemiştir. Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 29; ed-Dusûkî, *Hâşiye*, II, 66-67.

40 Tenfis harfleri, muzârî fiilin başına gelen, fiile istikbal (zaman) anlamı veren سین ve سَوِّف harfleridir.

“Göç edenlerin evlerinin kalıntıları -zannederim- seni üzdü. Fakat sen, seni kınanaların kınamalarına aldırış etmedin.”⁴¹

Muzâf ile muzâfileyh arasında itirâziyye cümlesinin gelmesi, nahivciler arasında ittifak edilen bir konu değildir. Başta İbn Hişâm (ö. 761 h.) olmak üzere bazı nahivciler bunu kabul ederken⁴² “هذا غلامٌ - والله - زيد -” *“Bu köle -Vallahi- Zeyd’indir.”* örneğinde olduğu gibi, bazı nahivciler muzâf ile muzâfileyh’in ayrılmaz bir bütün olduğunu, dolayısıyla ikisi arasında bir fasılanın gelmesinin caiz olmadığını söylemektedirler.⁴³

İtiraziye cümlesi ile ilgili önemli bir nokta da, bazen itiraziye cümlesinin başında itiraz harflerinin bulunmasıdır. Bu harfler aslında isti’nâf veya atıf harfleridir. Fakat birbirine bağlı, birbirini gerektirecek iki unsur arasında gelip itirâziyye cümlesine dâhil olduklarında itirâz harfleri diye isimlendirilirler. İtirâz harfleri, “و” “ف” ve “ح” harfleridir. Ancak ta’lil anlamı içeren (sebeup bildiren) “إِذْ” de itirâz harflerine dâhil edilmiştir.⁴⁴ Örneğin: *وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ - إِذْ ظَلَمْتُمْ - أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ* *“Bugün azapta ortak olmanız size asla fayda vermez. -Çünkü zulmettiniz-”*⁴⁵

Belâgatçılar itirâziyye cümlesini sadece nahvî anlamdaki itirâziyye cümlesi için kullanmamaktadırlar. Onlar bazen itirâziyye cümlesini isti’nâfiyye cümlesi anlamında da kullanırlar. Bazı nahivciler de itirâziyye cümlesini isti’nâfiyye cümlesi anlamında kullanmışlardır. Bu ayrımı görmeyenler ise bu âlimlerin yanlış yaptığını düşünmüşlerdir. Örneğin ez-Zemaşerî (ö. 538 h.) *فَالُوا تَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالْآبَاءَ* *“Senin ilâhına ve ataların İbrâhîm, İsmail ve İshak’ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; bizler ona boyun eğmiş Müslümanlarız.”*⁴⁶ âyeti ile ilgili nahvî tahlilde bulunurken, “وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ” cümlesinin “تَعْبُدُ” fiilinin fâiline veya mefûlüne hâl olabileceği gibi, “تَعْبُدُ” fiiline matûf veya itirâziyye cümlesi de olabilir demiştir.⁴⁷ Fakat burada “وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ” cümlesi, birbirine bağlı iki cümle veya unsur arasında gelmediğinden dolayı, nahvî anlamda itirâziyye cümlesi olması mümkün değildir. ez-Zemaşerî’nin burada isti’nâfiyye cümlesini kastettiği açıktır. İtirâziyye cümlesinin sadece nahvî itirâziyye cümlesinden ibaret olduğunu düşünen bazı âlimler, -Örneğin Ebu Hayyân- ez-Zemaşerî’ye itiraz etmişlerdir.⁴⁸

3. 3. Sıla Cümlesi

Sıla cümlesi, “ism-i mevsûle veya mevsûl (masdariyye) harfe sila olan

41 Şiir için bkz. İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, II, 19; ed-Dusûkî, *Hâşiye*, II, 58.

42 İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, II, 26; el-Lubedî, *Mu’cem*, s.151.

43 Ubâde, *Mu’cem*, s.87.

44 Kabâve, *İrâb*, s. 77.

45 ez-Zuhruf, 43/39.

46 el-Bakara, 2/133.

47 İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, II, 34; ed-Dusûkî, *Hâşiye*, II, 72; Kabâve, *İrâb*, s.72.

48 İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, II, 34; ed-Dusûkî, *Hâşiye*, II, 72.

cümledir.”⁴⁹ Sıla cümlesi de irâbta mahalli olmayan cümlelerdendir.⁵⁰ Örneğin, جَائِي الَّذِي قَامَ أَبُوهُ “*Babası kalkan kişi bana geldi.*” Bu cümlede “الَّذِي” mahallen merfû “جَائِي” nin fâilidir, “قَامَ أَبُوهُ” cümlesi ise sila cümlesidir ve irâbta mahalli yoktur.

Mevsûl (masdariyye) harfe sila olan cümleye örnek olarak şu cümle verilebilir: عَجِبْتُ أَنْ هُمْتُ “*Kalkman beni şaşırttı.*” Mevsûl harfin “أَنْ” tek başına irâbta mahalli yoktur, mevsûl sılası “هُمْتُ” ile birlikte mahallen mansûb “عَجِبْتُ” fiilinin mefulûdudur.

Mevsûller, ism-i mevsûl ve mevsûl harf olmak üzere iki kısma ayrılır.⁵¹ İsm-i mevsûller şunlardır: اللذان، اللتان، الذين، الألس، اللواتي، اللواتي، أل، من، ما، ذا. Bu isimlere cevap olarak gelen cümlelerin irâbta mahalli yoktur. Örneğin، Sonra her bir topluluktan، ثُمَّ لَتَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ أَيْدِيَهُمْ أَسَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا، *Rahmânâ karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız.*⁵² mevsûl isim olup mahallen mansub لَتَنْزِعَنَّ fiilinin mefulûdudur. أَسَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا ise mahzûf bir mübtedânın (هو)haberidir. Mahzûf mübtedâ, haberi ile birlikte mevsûl ismin sılası olup irâbta mahalli yoktur.

Sıla cümlesinde, sılayı mevsûle bağlayacak bir zamirin bulunması şarttır.⁵⁴ Örneğin، جَاءَنِي الَّذِي أَكْرَمْتُهُ “*ه*” zamiri, sılayı mevsûle bağlayan zamirdir. Bu zamirin bazen hafz olduğu da oluyor. Örneğin، وَمَا عَمِلْتُ أُيْدِيَهُمْ “*ve ellerinin yaptıği.*”⁵⁵ cümlesinin takdiri، وَمَا عَمِلْتُهُ أُيْدِيَهُمْ şeklindedir. Ayrıca sila cümlesinin ihbârî (cevabında ‘doğrudur’ veya ‘yanlıştır’ denilebilen cümle) cümle olması da şarttır.⁵⁶ Örneğin، جَاءَنِي الَّذِي اِضْرَبُهُ şeklinde bir cümle caiz değildir. Zira اِضْرَبُهُ cümlesi inşâî bir cümledir ve yalanlanmaya veya doğrulanmaya ihtimali yoktur.

Mevsûl harfler ise beş tanedir⁵⁷: مَا، أَنْ، لَوْ، كَيْ. Bu harfler sılası ile birlikte, mastar te’vilindedirler.⁵⁸ Örneğin، وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحَّبَتْ “*Yeryüzü bütün genişliğine rağmen, size dar gelmişti.*”⁵⁹ Âyette geçen “مَا” sılası ile birlikte müfret (بِرَحْبَتِهَا) te’vilindedir.

Bazı nahivciler، نِّين -nâsîh harf olduğu için- kendisinden sonra gelen

49 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 46; es-Süyûtî, *el-Eşbâh*, II, 16; el-Galâyîni, *Cami'*, s.717; Kabâve, *İrâb*, s.111.

50 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 46; Şeyhzâde, *Şerhu Kavâid*, II, 41; es-Sâmîrrâi, *el-Cumle*, s.194; el-Galâyîni, *Cami'*, s. 717; Kabâve, *İrâb*, s. 111.

51 es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'* Şerhu Cem'i'l-Cevâmi', Beyrut: 1998, I, 262; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, Cize: 1999, I, 188; Kabâve, *İrâb*, s.111.

52 es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 266-67; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, I, 188; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ*, Beyrut: 2010, s.124-125; Kabâve, *İrâb*, s.111.

53 Meryem, 19/69.

54 İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.130; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 279; Kabâve, *İrâb*, s.114.

55 Yâsîn, 36/35.

56 İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.130; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 281; Kabâve, *İrâb*, s.113.

57 el-Galâyîni, tesviye hemzesini (Örneğin، سِوَاءَ عَلَيْهِمُ الَّذِينَ هُمْ أَمْ لَمْ يَنْزِعُوا مِنْهَا شَيْئًا وَكَانُوا صَرِيحِينَ بِذُنُوبِهِمْ لَمَنْ هُمْ يُنذِرُونَ) de mastariyet harflerinden sayarak sayıyı altıya çıkarmıştır. Ancak Fahreddin Kabâve, *hemzeden sonra gelen cümle her ne kadar mastar te’vilinde olsa bile, hemzenin mastariyet harflerinden olmadığını söylemektedir*. Klasik nahivciler de tesviye hemzesini mastariyet harflerinden saymamışlardır. Bkz. el-Galâyîni, *Cami'*, s.718; Kabâve, *İrâb*, s.120.

58 es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 264; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, I, 222-223; Kabâve, *İrâb*, s.118.

59 et-Tevbe, 9/25.

mübtedâ ve haberi cümle olmaktan çıkardığını, dolayısıyla kendisinden sonra gelen isim ve haberinin sıla cümlesi olmadığını söylemişlerdir. Bu âlimlere göre ٱنّ'ye kaffe (nâsih harflerin amel etmesini engelleyen) “ما” bitiştiği zaman, ٱنّ amel etmediği için ondan sonra gelen mübtedâ ve haber sıla cümlesi olabilmektedir.⁶⁰ Örneğin, “فل إنا يوحى إليّ أنّما إلهكم إله واحد” *De ki: bana ancak, ilâhınızın yalnızca tek bir ilâh olduğu vahyolunmaktadır.*⁶¹ Görüldüğü gibi, ٱنّ'ye kâffe م'ı bitişmiş ve amel etmesini engellemiştir. Dolayısıyla mübtedâ ve haberden oluşan إلهكم إله واحد cümlesi ٱنّ ile birlikte müfret te'vilinde olup يوحى fiilinin naib-i fâilidir. Fakat Arap dilinde kaffe م'ı bitişmeden de ٱنّ'in isim ve haberi ile birlikte mastar te'vilinde gelmesi, bunun şart olmadığını göstermektedir. İmru'ül-Kays'ın (ö. 565 m.) şiirinde de bunun örneği vardır:

أغرّك منّي أنّ حبّك فائلي وَأنتك مهما تأمر القلب بفعل

“Seni benim hakkımda aldatan, senin sevginin beni öldürmesi ve her ne zaman kalbime emrettiğinde kalbimin bunu yerine getirmesi midir?”⁶² Bu şiirde “ٱنّ” cümle olarak mahallen merfû “حُبّك فائلي” fiilinin fâilidir. “كو” harfine gelince o her zaman mevsûle (mastariye) olmaz. Sadece bir durumda mevsûle olur. O da, cümlede لُو'in yerine “ٱنّ” konulduğu zaman, mana bozulmuyorsa, bu durumda mevsûle olur.⁶³ Mevsûle olan لُو genellikle temenni (dilek/istek) anlamı içeren fiillerden sonra gelir. Örneğin, “يودّ أحدهم لو يُعَمَّر ألف سنة” *Onların her biri bin yıl yaşamak ister.*⁶⁴

Bazı nahivciler, -sıla ve mevsûlun tek bir kelime hükmünde olduğu gerekçe- siyle- sıla cümlesinin irâbta mahallinin olduğunu iddia etmişlerdir. Söz konusu dilciler, mevsûl, sılası ile birlikte mahallen merfû, mansûb, vb. ifadeler kullanırlar. Fakat cumhur, sılanın değil, yalnızca ism-i mevsûlün irâbta mahallinin olduğunu söylemiştir.⁶⁵ Bizce de cumhurun görüşü daha isabetli olmuştur. Zira irâb alâmetleri ism-i mevsûlün sonunda ortaya çıkmaktadır. Eğer irâb bütün cümleye ait olsaydı sadece mevsûlün sonunda ortaya çıkmazdı. Örneğin, رَبَّنَا أَرْنَا الدِّينَ أَصْلَاتًا *“Ey Rabbimiz bizi saptıran o iki kişiyi bize göster.”*⁶⁶ Burada “الدِّينَ” ism-i mevsûlün, mefûl olduğu için mansûb (tesniye olduğu için ي ile mansûb) gelmiştir.

Başka nahivciler de, sılanın mevsûle sıfat olduğunu düşünerek, mevsûlün irâbı ile irâblandığını söylemişlerdir.⁶⁷ Bu âlimlere göre, nekrelele sıfat olan cümlelerin nekreleri açıkladığı gibi sıla da mevsûlü açıklamaktadır. Bu nedenle sıla cümlesi

60 Kabâve, *İrâb*, s.120.

61 el-Enbiyâ, 22/108.

62 Şiir için bkz. *Divânu İmru'ül-Kays (Şerh Hasan es-Sendûbi)*, s.112; Ahmed el-Emin eş-Şankitî, *Şerhu Mu'allekâti'l-Aşr*, Beyrut: t.y.

63 İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshil*, I, 228; Şeyhzâde, *Şerhu Kavâid*, II, 42.

64 el-Bakara, 2/96.

65 Kabâve, *İrâb*, s.115.

66 Fussilet, 41/29.

67 Kabâve, *İrâb*, s.115.

mevsûlün sıfatıdır. Fakat bu görüşün de kuvvetli olduğu söylenemez. Zira cümleler nekreden sonra geldiklerinde sıfat olurlar. İsm-i mevsûller ise nekre değil, marifedir. Buradaki cümle, mevsûl ismi tamamlar niteliktedir ve onun bir parçası gibidir. İsm-in bir parçasının ise irâbta mahalli yoktur. Ayrıca buradaki cümlelerin müfret ile te'vîl edilmesi de caiz değildir. Müfret ile te'vîl edilmeyen cümlelerin ise irâbta mahalli yoktur.⁶⁸

3. 4. Tefsîriyye Cümlesi

İrâbta mahalli olmayan cümlelerden biri de tefsîriyye cümlesidir. Tefsîriyye cümlesi, “kendisinden önceki kelimeyi veya cümleyi açıklayan zâid⁶⁹ (فَضْلَةٌ) bir cümledir.”⁷⁰ Tefsîriyye cümlesi için örnekler:

1. وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ. “O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: Bu da ancak sizin gibi bir insan.”⁷¹ âyetinde “هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ” tefsîriyye cümlesidir ve önceki cümlede geçen “النَّجْوَى” kelimesini açıklamıştır.⁷² Yani gizli olarak konuştukları şey, “هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ” ifadesidir.

2. حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُكَ يَجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ. “Hatta sana geldiklerinde, seninle tartışırlar. İnkâr edenler, bu (Kur'an) öncekilerin masallarından başka bir şey değil derler.”⁷³ âyetinde “يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا” cümlesi “يَجَادِلُونَكَ” cümlesini açıklamaktadır ve irâbta mahalli yoktur.

Tefsîriyye cümlesi, başında tefsîr harflerinin bulunup bulunmamasına göre iki kısma ayrılır:⁷⁴

1. Başında tefsîr harfi olmadan gelen tefsîriyye cümlesi: هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ خِزْيَانٍ تَنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ الْيَمِّ تَوَمَّنُونَ بِاللَّهِ “Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah'a inanırsınız.”⁷⁵ Bu âyette “تَوَمَّنُونَ بِاللَّهِ” cümlesi “خِزْيَانٍ” kelimesini açıklayan bir tefsîriyye cümlesidir ve başında her hangi bir tefsîr harfi bulunmamaktadır.

2. Başında tefsîr harfi bulunan tefsîriyye cümlesi: Tefsîriyye cümlesinin başında bazen tefsîr harfleri bulunur.⁷⁶ Tefsîr harfleri ise أَيْ ve اِنَّ'dir. Örneğin,

وَتَرْمِيَنِي بِالطَّرْفِ - أَيْ أَنْتَ مُذْئِبٌ وَتَقْلِبُنِي لِكَيْفِي إِيَّاكَ لَا أَقْبَلِي

“Bana bir göz atarsın, yani sen günahkârsın dersin. Ve beni sevmezsin. Oysaki

68 Kabâve, *İrâb*, s.115.

69 Tefsîriyye cümlesinin zâid olması, ibareden çıkarılabileceği anlamına gelmez.

70 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 35; es-Süyûtî, *el-Eşbâh*, II, 16; Şeyhzâde, *Şerhu Kavâid*, II, 45; Kabâve, *İrâb*, s. 80; Zafer, *en-Nahvu'l-Kur'ani*, s.516.

71 el-Enbiyâ, 21/3.

72 Kûfilere göre “هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ” cümlesi “النَّجْوَى” kelimesinden bedel de olabilir. Çünkü onlara göre “قول” anlamı taşıyan fiiller de cümlede amel edebilir. Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 35.

73 el-En'âm, 6/25.

74 Kabâve, *İrâb*, s.80.

75 es-Saf, 61/10-11.

76 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 36; ed-Dusûkî, *Hâşiye*, II, 74.

ben seni severim.”⁷⁷ Bu şiirde “أَنْتَ مُذْنِبٌ” cümlesi “تَرْمِيْتِنِي بِالطَّرْفِ” cümlesini açıklamaktadır.

“Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim (Emrettim): Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.”⁷⁸

Tefsîriyye cümlesinin ihbârî olması gerekir ancak iki yerde inşâî olarak gelmesi caiz görülmüştür:⁷⁹

1. Tefsîr edilen cümlelerin de inşâî olması şartıyla, tefsîr cümlesi de inşâî olarak gelebilir. Örneğin, “أَحْسِنُ إِلَى زَيْدٍ أَعْطَاهُ أَلْفَ دِينَارٍ” *Zeyd'e iyilik yap: Ona on dirhem ver.*” Görüldüğü gibi tefsîr cümlesi olan “أَعْطَاهُ أَلْفَ دِينَارٍ” cümlesi inşâî (Emir olduğu için) olarak gelmiştir. Çünkü tefsîr edilen cümle de inşâî bir cümledir.

2. Tefsîr edilenin, cümle anlamında müfret bir kelime olması durumunda da tefsîriyye cümlesi inşâî olarak gelebilir: وَأَسْرُوا التَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ: *O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: Bu da ancak sizin gibi bir insan.*⁸⁰ âyetinde “التَّجْوَى” kelimesini açıklamıştır. Ancak burada tefsîr edilen kelime “التَّجْوَى”, cümle anlamında bir müfret olduğu için, tefsîriyye cümlesi inşâî (istifhâm olduğu için) olarak gelmiştir. “التَّجْوَى” kelimesinin cümle anlamında olması şu şekilde olur: “التَّجْوَى” iki kişinin kendi aralarında gizlice konuşmaları demektir. Yani sanki burada حَدَّثَنَا فِيمَا حَدَّثَنَا سِرًّا şeklinde bir cümle varmış gibi kabul edilir.

Tefsîriyye cümlesinin irâbta mahallinin olmadığı konusunda dil âlimi Şelubîn'in (ö. 645 h.) muhâlefeti vardır.⁸¹ es-Süyûtî de bu konuda Şelubîn'in görüşünü tercih etmektedir.⁸² Şelubîn'e göre tefsîriyye cümlesinin irâbtaki durumu, tefsîr edilen cümlelerin (الجملة المفصلة) irâbdaki durumuna bağlıdır. Eğer tefsîr edilen cümlelerin irâbta mahalli yoksa tefsîriyye cümlesinin de irâbta mahalli olmaz. Örneğin, “زَيْدًا أَضْرِبُهُ” *Zeyd'e vur.*” Bu cümlelerin takdiri “زَيْدًا أَضْرِبُهُ” şeklindedir. Burada “أَضْرِبُ” tefsîr edilen cümledir ve ibtidâiyye olduğu için irâbta mahalli yoktur. Aynı şekilde tefsîriyye cümlesi olan “أَضْرِبُهُ” cümlesinin de irâbta mahalli yoktur. Fakat eğer tefsîr edilen cümlelerin irâbta mahalli varsa tefsîriyye cümlesinin de irâbta mahalli olur. “إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ” *Gerçekten biz her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.*⁸³ âyette geçen cümlelerin takdiri “إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ” şeklindedir. “خَلَقْنَا كُلَّ شَيْءٍ” cümle olarak mahallen merfû fiile benzeyen harfin haberidir. İkinci “خَلَقْنَا” cümlesi ise tefsîriyye olduğu için irâbta mahalli yoktur. Şelubîn'e göre ise,

77 Şiir için bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 36; ed-Dusûki, *Hâşiye*, II, 74.

78 el-Mâide, 5/117.

79 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 36; ed-Dusûki, *Hâşiye*, II, 74.

80 el-Enbiyâ, 21/3.

81 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 38; ed-Dusûki, *Hâşiye*, II, 76; Şeyhzâde, *Şerhu Kavâid*, II, 50; Kabâve, *İ'râb*, s.87.

82 es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, II, 258.

83 el-Kamer, 54/49.

burada tefsîr edilen cümlelerin irâbta mahalli olduğu için, tefsîriyye cümlesinin de irâbta mahalli vardır ve mahallen merfû bedel veya atf-1 beyandır.

Şelubîn ve bu konuda kendisi gibi düşünen âlimlerin delili ise aşağıdaki şiirde tefsîriyye cümlesinin meczûm (cezimli) olarak gelmesidir:

فَمَنْ نَحْنُ نُؤْمِنُهُ يَبْتَ وَهُوَ آمِنٌ وَمَنْ لَا حُرَّةَ يُبْسِ مِمَّا مَفْرَعًا

“Biz kime güvence verirsek o kişi güvenli bir şekilde geceler. Güvence vermediği-miz kişiye gelince, o, bizden korkarak geceler.”⁸⁴ Şiirde geçen “فَمَنْ نَحْنُ نُؤْمِنُهُ” cümlesinin takdiri: فَمَنْ نُؤْمِنُهُ نَحْنُ نُؤْمِنُهُ şeklindedir. Şelubîn'e göre tefsîr edilen mukadder fiil, şart edatıyla meczûm olduğu için kendisini tefsîr eden cümle de meczûm olarak gelmiştir. Eğer ikinci “نُؤْمِنُهُ” fiili metbûuna tâbi olduğu için cezm edilmemişse, o zaman niye cezm edilmiştir? Fakat Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377 h.) göre ikinci fiilin başında da mukadder bir şart edatı vardır ve ikinci fiil mahzuf şart edatıyla meczûmdur.

İbn Hişâm, üç sebepten dolayı Şelubîn'in görüşünü zayıf bulmuştur:

1. Şelubîn tefsîriyye cümlesinin bedel veya atf-1 beyan olduğunu söylüyor. Oysa cumhur, bedel ve atf-1 beyanın cümle olarak gelmesini caiz görmemektedir.

2. Şelubîn'in verdiği örnek, bir iştilgal örneğidir.⁸⁵ Oysa iştilgal cümlesinde her ne kadar tefsîr varsa da istilahî olarak tefsîriyye cümlesi kabul edilmemektedir.⁸⁶

3. Şelubîn'in dediği gibi eğer tefsîriyye cümlesini atf-1 beyan olarak kabul edersek, matûf aleyh hazf edilmiş olacak ki bu da atf-1 beyanda caiz görülen bir durum değildir.⁸⁷

İbn Hişâm'ın da dediği gibi burada bu cümlelerin bedel veya atf-1 beyan olması nahiv açısından mümkün görünmemektedir. Fakat Ebû Ali el- Fârisî'nin (ö. 377 h.) dediğine de bakıldığında, cümlelerin tefsîriyye cümlesi değil, şart cümlesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bizce bu konuda muteber görüş cumhurun görüşüdür. Yani tefsîriyye cümlesinin irâbta mahalli yoktur.

3. 5. Kasemin (Yeminin) Cevabı olarak Gelen Cümle

İrâbta mahalli olmayan cümlelerden biri de kasemin cevabında gelen cümledir.⁸⁸ “Açık veya varsayılan kasemin cevabı olarak gelen cümleye” kasemin cevabı adı verilir.⁸⁹ Örneğin, (Ey Muhammed!) وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

84 Şiir için bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 39; ed-Dustûkî, *Hâşiye*, II, 76; Şeyhzâde, *Şerhu Kavâid*, II, 51.

85 Mefûl fiilden önce gelir, fiilin sonunda da bu mefûle ait bir zamir bulunursa buna iştilgal denir. Bu durumda fiilden önce gelen ismin başında bir fiil takdir edilir ve isim mansub okunur. Örneğin, زَيْدًا صَرَبْتُهُ (Zeyde vurdum.) cümlelerin varsayılan şekli şöyledir: صَرَبْتُ زَيْدًا صَرَبْتُهُ Geniş bilgi için bkz. Abdullah İbnü'l-Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Kahire: 1980.

86 Şelubîn'in verdiği örneği tefsîriyye cümlesi olarak kabul eden nahivciler de vardır. Bkz. Şeyhzâde, *Şerhu Kavâid*, II, 50-51.

87 Geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 39; Kabâve, *İrâb*, s.87.

88 es-Süyûtî, *el-Eşbâh*, II, 16; Şeyhzâde, *Şerhu Kavâid*, II, 52.

89 Kabâve, *İrâb*, s.88.

Hikmet dolu Kur'an'a and olsun ki sen elbette dosdoğru bir yol üzere (peygamber) gönderilenlerdensin.”⁹⁰ gibi.

لَأَسْتَسْهَلَنَّ الصَّعْبَ أَوْ أَدْرِكَ الْمَتَى فَمَا انْقَادَتِ الْأَمَالَ إِلَّا لِصَاصِرٍ

“Hedefe ulaşıncaya kadar zorlukları kolay göreceğim (sabredeceğim). Zira ümitler ancak sabırlı kişilere boyun eğer.”⁹¹ Bu şiirde “لَأَسْتَسْهَلَنَّ الصَّعْبَ” örneğinde her ne kadar açıkça zikredilmiş bir kase m olmasa bile, lâmu'l-kasem'den dolayı orada gizli bir kase min olduğu anlaşılıyor. Fakat kase m değil de, kase m anlamı içeren bir kelimenin geçtiği ve çoğu zaman da lâmu'l-kasem'in bulunmadığı durumlarda, bir cümle nin kase m cevabı mı yoksa başka bir cümle mi olduğu karıştırılabilir. Örneğin, “Hani biz İsrail oğulları'ndan, Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz diye söz almıştık.”⁹² âyetinde kase m lafzı geçme se bile “مِيثَاقٌ” kelimesinde kase m anlamı vardır. Çünkü “مِيثَاقٌ” yemin ettirmek anlamındadır⁹³. Dolayısıyla burada da, “لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ” cümlesi, “مِيثَاقٌ” kelimesinin içerdiği kase min cevabıdır.

Kase m cümlesi, inşâî (cevabında ‘doğru veya yalan söylüyor’ denilemeyen cümleler) cümledir.⁹⁴ Çünkü “yemin ediyorum şu işi yapacağım” diyen bir kimseye, doğru söylüyor veya yalan söylüyor denilemez. Ancak nadiren de olsa kase m cümlesinin ihbârî olması vuku bulmuştur. Örneğin, “وَ مِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِن آتَانَا اللَّهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِن آتَانَا اللَّهُ “İçlerinden, eyer Allah bize lütuf ve kereminden verirse, mutlaka bol bol sadaka veririz ve mutlaka salihlerden oluruz diye Allah'a söz verenler de vardır.”⁹⁵

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kase m cümlesinin çoğu zaman inşâî olması ve bazen de zamirden (aid) hâli olmasından dolayı bazı nahivciler, kase m cümlesinin haber veya sıla olmasını caiz görmemişlerdir.⁹⁶ Ancak bu âlimlerin dayandıkları güçlü delilleri yoktur. Zira bazı Küfeliler hariç, nahivciler, inşâî cümle nin bazen haber olarak geldiğini kabul etmektedirler.⁹⁷ Ayrıca her ne kadar cevap cümlesinin tek başına irâbta mahalli olmasa bile, aralarındaki sıkı irtibattan dolayı iki cümle tek cümle hükmünde kabul edilir. Bu yüzden bazen kase m cümlesinde zamir olmasa bile cevap cümlesinde olur. Bu da haberi mübtedâya ve sılayı da mevsüle bağlamak için yeterlidir. Kase m cümlesinin haber olarak geldiğine dair şu âyet delil olmaktadır: “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا “Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletceğiz.”⁹⁸ Âyette geçen “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا”

90 Yâsin, 36/2-3-4.

91 Şiir için bk. Kabâve, İrâb, s.90.

92 el-Bakara, 2/83.

93 İbn Hişâm, Muğni'l-Lebib, II, 40; ed-Dusûki, Hâşiye, II, 79.

94 Kabâve, İrâb, s.93.

95 et-Tevbe, 9/75.

96 İbn Hişâm, Muğni'l-lebib, II, 41-42; Kabâve, İrâb, s.93-94.

97 İbn Hişâm, Muğni'l-lebib, II, 41-42; ed-Dusûki, Hâşiye, II, 80.

98 el-Ankebût, 29/69.

cümlesi mübtedâ, “لَتَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا” cümlesi de mahzuf kasemin cevabıdır ve irâbta mahalli yoktur. Mahzuf kasem (أَقْسِمُ) cümlesi ise haberdirdir.

Kasem cümlesinin sıla olduğuna da şu âyet delil olarak getirilebilir: وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيَبْطِئَنَّ “Şüphesiz aranızda öyle kimseler var ki, (onların her biri savaşa gitmeme konusunda) ağır davranacakları konusunda yemin etmişler.”⁹⁹ “لَيَبْطِئَنَّ” cümlesi mahzuf kasemin cevabıdır. Mahzuf kasem de mevsûlün sılasıdır.¹⁰⁰ Cümlelerin takdiri “لَمَنْ حَافٍ لَيَبْطِئَنَّ” şeklindedir.

3. 6. Şartın Cevabında Gelen Cümle

İrâbta mahalli olmayan cümlelerden biri de şartın cevabında gelen cümledir.¹⁰¹ Ancak şart edatlarının tür ve amel açısından farklılık göstermesi, bütün şart edatlarının cevabında gelen cümleleri aynı başlık altında toplamamızı zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı şartın cevabında gelen cümleyi iki madde hâlinde zikretmeyi uygun gördük:

1. Cezm etmeyen şartın cevabında gelen cümle. Bunun hiçbir şekilde irâbta mahalli yoktur.¹⁰² Yani ister başında *fâ* ve *izâ-i fucâiyye* bulunsun ister bulunmasın. Örneğin, إِذَا اسْتَعْنَيْتَ فَاسْتَغْنِ بِاللَّهِ

2. Cezm eden bir şartın cevabında gelen, fakat başında *fâ* ve *izâ-i fucâiyye* bulunmayan cevap cümlesi.¹⁰³ Bu şekildeki cevap cümlesinin de irâbta mahalli yoktur. Örneğin, إِنْ نَقَمْتَ أَقْمَ Bu örnekte أَقْمَ cümlesi, cezm eden bir şart olan إِنْ harfinin cevabıdır. Ancak başında *fâ* ve *izâ-i fucâiyye* bulunmadığı için irâbta mahalli yoktur.

3. 7. İrâbta Mahalli Olmayan Bir Cümleye Tâbi Olan Cümle

İrâbta mahalli olmayan cümlelerden biri de, irâbta mahalli olmayan bir cümleye tâbi olan cümledir.¹⁰⁴ Örneğin, مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.”¹⁰⁵ ayetinde geçen “مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ” cümlesi ibtidâiyye cümlesi olduğu için irâbta mahalli yoktur. Aynı şekilde atıf harfi ile kendisine atfedilen “أَوْ نُنسِئُهَا” cümlesinin de irâbta mahalli yoktur.

Sonuç

Çalışmamızın sonucunda, mananın bütünlüğü için cümlelerin ibare içeris-

99 en-Nisâ, 4/72.

100 eş-Şevâ, el-Câmi', s.548.

101 İbn Hişâm, Muğni'l-Lebib, II, 46; es-Süyûti, el-Eşbâh, II, 16; ed-Dusûki, Hâşiye, II, 84; Şeyhzâde, Şerhu Kavâid, II, 55; es-Sâmîrrâi, el-Cumle, s.193.

102 İbn Hişâm, Muğni'l-Lebib, II, 46; es-Süyûti, el-Eşbâh, II, 16; es-Sâmîrrâi, el-Cumle, s.194.

103 İbn Hişâm, Muğni'l-Lebib, II, 46; es-Süyûti, el-Eşbâh, II, 6; es-Sâmîrrâi, el-Cumle, s.194.

104 İbn Hişâm, Muğni'l-Lebib, II, 48; es-Süyûti, el-Eşbâh, II, 16; ed-Dusûki, Hâşiye, II, 85-86; Şeyhzâde, Şerhu Kavâid, II, 56; es-Sâmîrrâi, el-Cumle, s.195.

105 el-Bakara, 2/106.

deki durumunun en az müfret kelimenin cümle içerisindeki durumu kadar önemli olduğunu gördük. Ancak buna rağmen klasik nahiv âlimlerinin genelde irâba ve şekle bağlı kalıp manayı ikinci plana iterek cümle konusuna, kelime veya harf ile bağlantısı söz konusu olduğu zaman değindiklerini ve bu sebeple de modern dilciler tarafından eleştirildiklerini gördük.

Yine çalışmamızda, nahivcilerin irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısı hakkında ihtilaf halinde olduklarını tespit ettik. Klasik nahivcilerden cümle konusuna genişçe yer veren ve bu konuda öncü sayılan İbn Hişâm, irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısının yedi olduğunu söylemiştir. Ebû Hayyân ise irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısını on ikiye kadar çıkarmıştır. Son dönem dilcilerden bu konuyu en geniş şekilde ele alan Fahreddin Kabâve ise irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısının on olduğunu söylemiştir. Kanaatimizce irâbta mahalli olmayan cümlelerin sayısı yedidir. Zira Ebû Hayyân ve Fahreddin Kabâve'nin fazladan zikrettikleri cümlelerin müstakil cümleler olarak değil de İbn Hişâm'ın zikrettiği cümlelerin alt başlıkları olarak değerlendirilmeleri daha doğrudur. Yani bu konudaki ihtilaf taksimattadır. Örneğin İbn Hişâm ibtidaiyye cümlesini bir başlık altında ele alırken diğerleri ibtidaiyye ve isti'nâfiyye diye iki müstakil cümle çeşidi olarak kabul etmişlerdir.

Yine çalışmamızda, bir cümlelerin irâbta mahallinin olup olmadığını tespit ederken, cümlelerin müfretle tevîl edilip edilmediğine yani başka bir cümlelerin un-suru olup olmadığına bakıldığını gördük.

Kaynakça

- Abbâs, Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Mısır: Dâru'l-Maârif, 1986.
- Abdülganî, Eymen Emîn, *el-Mavsû'atuş-Şâmile fi'n-Nahvi ve's-Sarf*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Akdağ, Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Konya: 1989.
- Divânu İmruu'l-Kays* (Şerh Hasan es-Sendübi), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Divânu Zuheyr b. Ebi Sulmâ* (Şerh Alî Hasan Fâûr), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- ed-Dusûkî, Mustafa Muhammed, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Metni Muğni'l-Lebîb*, t.y.
- Firûzâbâdi, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmusu'l-Muhîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- el-Galâyînî, Mustafa, *Câmi'u'd-Durûsi'l-Arabiyye*, Beyrut: 1968.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1999.
- _____, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fi Marifeti Kelâmi'l-Arab*, Kahire: 2004.
- _____, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2008.
- _____, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2010.
- İbnü'l-Akil, Abdullah, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*, (Kahire: Dâru't-turâs, 1980).

- İbnü'l-Cinnî, Ebü'l-feth Osmân, *Sirru sinâati'l-i'râb*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2012).
- İbnü'l-Mâlik, Muhammed, *Şerhu't-Teshîl*, Cize: 1999.
- İbnü'l-Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyî, 1997.
- İbnü'l-Yaiş, Muvaffaküddîn Ebü'l-Bekâ Yaiş b. Ali, *Şerhu'l-Mufasssal*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, 1998.
- İbnü'n-Nuhâs, Bahaüddîn, *et-Ta'lika*, Medine: Dâru'z-Zamân, 2005.
- Kabâve, Fahreddin, *İ'râbu'l-Cumel ve Eşbâhi'l-Cumel*, Halep: Dâru'l-Kâlem, 1989.
- el-Lubedî, Muhammed Semîr Necîb, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, Beyrut: Muessetü'r-risâle/Dâru'l-furkân, 1985.
- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan, *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûmuhâ*, Dimaşk: Dâru'l-Kâlem/Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1996.
- Mustafa, İbrâhim, *İhyâu'n-Nahv*, Kahire: 1992.
- es-Sa'dî, Abdulkadir b. Abdurrahman, "Ehdâfu'l-İ'râb ve Silatuhu bi'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye", *Mecelletu Câmîati Ummi'l-Kurâ li Ulûmi's-Şeria ve'l-Luğa'l-Arabiyye*, sayı: 24, c. 15. Salih, Behcet Abdülvâhid, *el-İ'râbu'l-Mufasssal li Kitâbi'l-Lâhi'l-Murattel*, Amman: Dâru'l-Fikr, 1993.
- es-Sâmîrâî, Fâdil Sâlih, *el-Cumletu'l-Arabiyyetu: Te'lîfuhâ ve Aksâmuhâ*, Ammân: Dâru'l-Fikr, 2007.
- Sibeveyh, Amr b. Osmân, *el-Kitâb*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- es-Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- _____, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- eş-Şankitî, Ahmed el-Emîn, *Şerhu Mualllekâti'l-Âşr*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyî, t.y.
- Şemîle, Abdurrahman b. Abdurrahman, *en-Nahvu'l-Mustetâb*, Riyad: Dâru't-Taybe, 2009.
- eş-Şevâ, Eymen, *el-Câmi' li İ'râbi Cumeli'l-Kur'ân*, Dimaşk: Mektebetü'l-Gazâlî/Beyrut: Dâru'l-feyhâ, 2000.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Mustafa, *Şerhu Kavâidi'l-i'râb*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1997.
- Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Sivas: Vizyon Yay, 2006.
- Ubâde, Muhammed İbrâhim, *Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Arûdi ve'l-Kâfiye*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2011.
- Zafer, Cemîl Ahmed, *en-Nahvu'l-Kur'aniyyu Kavâidu ve Şevâhid*, Mekke: 1998.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman, *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidit-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1998.
- <http://rafed.net/turathona/32-33/32-5.html> (Erişim tarihi: 21/10/2016).